

ХАРАКТЕРИСТИКА НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ НАЙЧАСТІШЕ ПРОЯВЛЯЮТЬ ВІКТИМНІСТЬ

DESCRIPTION OF MINOR THAT SHOW MOSTLY VICTIM

**Черниш О.В., к.е.н., доцент,
доцент кафедри менеджменту**

Київський національний університет будівництва і архітектури

**Чередніченко Л.В., заслужений вчитель України,
вчитель біології**

Загальноосвітня школа № 28 м. Житомира імені Івана Виговського

Черниш В.Г., студентка

*Навчально-науковий інститут іноземної філології
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних теоретико-методологічних проблем запобігання віктимній поведінці неповнолітніх і запровадження певної моделі соціально-педагогічної профілактики підлітків. Кримінальна віктимологія виходить із того, що поведінка особи за своєю природою може бути не тільки злочинною, але й необачною, ризикованою, легковажною, розпущеною, інколи провокаційною. Розподілено неповнолітніх жертв злочинів на певні групи. Експериментальна робота проводилася на базі загальноосвітньої школи. Отримані результати довели, що впровадження програми соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки неповнолітніх дозволяють знизити рівень ризику віктимізації підлітків, а також підвищити їхню готовність до активного захисту своїх прав і реалізації здібностей.

Ключові слова: віктимність, неповнолітні, підлітки, поведінка, потерпілі, профілактика, ризик, здібності.

Статья посвящена одной из актуальных теоретико-методологических проблем предотвращения виктимного поведения несовершеннолетних и внедрению определенной модели социально-педагогической профилактики подростков. Уголовная виктимология исходит из того, что поведение человека по своей природе может быть не только преступным, но и опрометчивым, рискованным, легкомысленным, распущенным, иногда провокационным. Предложено распределение несовершеннолетних жертв преступлений на определенные группы. Экспериментальная работа проводилась на базе общеобразовательной школы. Полученные результаты показали, что внедрение программы социально-педагогической профилактики виктимного поведения несовершеннолетних позволяют снизить уровень риска виктимизации подростков, а также повысить их готовность к активной защите своих прав и реализации способностей.

Ключевые слова: виктимность, несовершеннолетние, дети, поведение, потерпевшие, профилактика, риск, способности.

The article analyses topical theoretical and methodological issue of prevention of victimal behavior of minor and input of certain model of social-education science preventive of teenagers. It is well-proven in theory, that criminal victimology goes out that behavior of person on the nature can be not only criminal but also imprudent, risky, frivolous, dissolute, sometimes provocative. The minor victims of crimes are up-diffused on certain groups.

Observing of indexes risk of victimization and exposure levels of victimization use the number of methodologies: "Methodology of measuring of self-appraisal of Dembo-Rubinstein", "Methodology of diagnostics of dominant strategy of psychological defence in communication" and methodology "Diagnostics of emotional barriers in interpersonal communication" of V.V. Boyko, "Methodology of self-appraisal of mental conditions" of G. Eysenka, "Methodology of determination of personality adapted", "Methodology of analysis of nepotism educate" of E.G. Eidemiller and V.V. Yusitskis.

Experimental work was conducted on the base of general school the certain stages of social-education science preventive of victim behavior of minor offer on results that. The results have been got proved that introductions of the program of social-education science prevention of victim behavior of minor allowed to bring reduce the level of risk of victimization teenagers, and also promote their readiness to the active protection of the rights and realization of ability.

Key words: victimization, minor, teenagers, behavior, victim, prevention, risk, ability.

Сьогодні проблематика віктимності неповнолітніх набула значної актуальності, оскільки заходи запобігання віктимній поведінці дітей мають низьку ефективність. На особистість дитини впливають різноманітні негативні чинники: кризові процеси в сім'ї, соціальна напруга в суспільстві, шкільне неблагополуччя, широкий кримінальний фон суспільного життя. Нерідко дорослі особи втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, порушуючи цим повноцінний процес виховання підлітка. Багато галузей як українського, так і міжнародного права охороняють дітей від різноманітних неправомірних впливів.

Тривалий час, відповідаючи потребам соціальної практики, питання віктимології розглядалися правознавцями й представлені значною кількістю теоретичних і методологічних розробок вітчизняних і зарубіжних авторів, таких як: Ю.М. Антонян, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, А.Ф. Зелінський, В.В. Василевич, І.І. Васильєв, О.М. Джуца, Н.В. Кулакова та ін.

Метою статті є дослідження вивчення сутності, причин та основних напрямів профілактики віктимності неповнолітніх.

Класифікація і типологія жертв злочинів тісно пов'язані з вирішенням практичних завдань боротьби зі злочинністю, оскільки полегшують діяльність правоохоронних органів щодо виявлення потенційних жертв і проведення з ними індивідуальної профілактичної роботи. Вивчаючи жертву в різних аспектах і її роль у генезисі злочину, кримінальна віктимологія виходить із того, що поведінка особи за своєю природою може бути не тільки злочинною, але й необачною, ризикованою, легковажною, розпущеною, інколи провокаційною. Додаткового значення набувають характеристики особи: вік, стать, соціальний статус, виконувани соціальні ролі, професія, готовність діяти в критичній ситуації певним чином, а також навколишнє середовище, конкретна ситуація, поведінка третіх осіб тощо. Сполучення об'єктивних і суб'єктивних

чинників і їх взаємодія впливає на здатність тієї або іншої особи стати потерпілою від злочину.

Неповнолітніх жертв злочинів розподіляють на такі групи:

- потерпілі внаслідок своїх вікових особливостей (особи, які в силу свого віку неспроможні належно оцінити ситуацію і є найбільш «легкою здобиччю» для неповнолітнього злочинця);
- потерпілі за статевою ознакою (особи жіночої статі, котрі за своїми фізичними та психологічними характеристиками є вразливими і довірливими);
- потерпілі на побутовому ґрунті (особи, які були знайомі з неповнолітнім злочинцем до вчинення злочину);
- потерпілі внаслідок криміногенної ситуації, що виникла (особи, які стали жертвою злочину із причин власної необережності та необачливості) [12, с. 35–37].

До основних груп належать два типи жертв:

а) жертви необережних злочинів – коли характер виконаної ними роботи чи їхня поведінка в громадських місцях таїть вищу, ніж звичайну, віктимність;

б) жертви навмисних злочинів, соціальний статус яких у виконанні ними соціальних ролей містить підвищений ризик віктимності (працівники правоохоронних органів, воєнізована охорона тощо) [12, с. 35–37].

Вчені вказують на те, що основними показниками ризику віктимізації підлітка є: низький рівень самооцінки; стратегії психологічного захисту в спілкуванні; труднощі у пристосовуванні до умов життя, навчання, а також змін, які відбуваються у цих сферах.

Відповідно до характеру прояву показників віктимізації вчені виділяють високий, середній і низький рівень ризику віктимізації. До *високого рівня* ризику віктимізації було віднесено підлітків, котрі демонструють як пасивний, так і активний тип віктимної поведінки [14].

Осіб із пасивним типом віктимної поведінки характеризує: низький рівень самооцінки; невпевненість у собі, навіюваність; вони уникають труднощів, бояться невдач; часто проявляють неприйняття себе, переживають емоційний дискомфорт; виправдовують агресію оточуючих, схильні всіх прощати. Така поведінка підлітка у більшості випадків – результат впливу батьківської сім'ї (емоційного відкидання, підвищеної моральної відповідальності).

Підлітки активного типу віктимної поведінки на високому рівні ризику можуть демонструвати: нестриманість, нетерплячість, запальність; агресивні стратегії психологічного захисту в спілкуванні; вони легко піддаються негативним емоціям; провокують конфліктні ситуації. Такі неповнолітні виховуються у сім'ях, де поширені факти насильницької міжособистісної взаємодії.

До *середнього рівня* ризику віктимізації було віднесено, насамперед, підлітків, котрі проявляють пасивний тип віктимної поведінки, а саме: тривожність середнього чи допустимого рівнів, середній рівень самооцінки; прагнуть підлаштуватися під думку оточуючих. Вони нечасто потрапляють у критичні ситуації, але мають внутрішню готовність до віктимного способу поведінки у зв'язку з високою образливістю, піддатливістю страхам.

До групи з *низьким рівнем ризику* віктимізації належать т. зв. невіктимні підлітки, які виховуються у педагогічно грамотних сім'ях і в яких сформовані необхідні якості та навички, які дозволяють їм конструктивно долати труднощі у процесі соціалізації. Це неповнолітні, які мають адекватний рівень самооцінки, упевнені в собі, стійкі до невдач і не бояться труднощів; вони демонструють прийняття себе та інших, щирі й чуйні. У батьківському ставленні переважає позитивний інтерес і психологічне прийняття [14].

Для вивчення показників ризику віктимізації та виявлення рівнів віктимізації використовують низку методик, таких як: «Методика вимірювання самооцінки Дембо-

Рубінштейна», «Методика діагностики домінуючої стратегії психологічного захисту в спілкуванні» та методика «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» В.В. Бойко, «Методика самооцінки психічних станів» Г. Айзенка, «Методика визначення особистісної адаптованості», «Методика аналізу сімейного виховання» Е.Г. Ейдемільера та В.В. Юстіцька.

Дослідження серед підлітків дають змогу зробити висновок, що діти старшого підліткового віку (12–14 років) перебувають у зоні високого ризику стати жертвою злочину. Саме у цей період зростає ризик віктимізації, оскільки активізуються гормональні зміни у школярів обох статей, що впливає на появу певних диспропорцій у тілі, визначає нестійкий емоційний фон, а в соціальному плані – загострення почуттів нерівності, несправедливості за відсутності достатньої соціальної зрілості для самореалізації. Серед опитаних учнів 40,26% (122 особи) виховуються у сім'ях із ризиком віктимізації (багатодітних, неповних тощо), 59,74% (181 особа) – у зовні благополучних сім'ях.

Встановлено, у підлітків із обох типів сімей домінуючою стратегією психологічного захисту є агресія (50,5% – 153 особи); вони фрустровані (39,27% – 119 осіб) і мають емоційні проблеми у спілкуванні (45,22% – 137 осіб). Підлітки із сімей з ризиком віктимізації мають вищий рівень тривожності (44,26% – 54 особи), агресивності (31,15% – 38 осіб), неадаптованість різного типу (48,85% – 148 осіб).

За результатами експериментальної роботи, яка проводилася на базі Житомирської загальноосвітньої школи, запропоновано певні етапи соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки неповнолітніх. Перший етап – сприяння активному засвоєнню віктимними підлітками навичок і досвіду конструктивної поведінки в актуальних життєвих ситуаціях – передбачив упровадження заходів такого напрямку соціально-педагогічної профілактики, як робота з підлітками. Спеціалісти застосовують таку форму роботи з віктимними підлітками, як «Пошта довіри». Опосередкованому спілкуванню соціального педагога зі школярами з віктимною поведінкою, а також їхньому самопізнанню та рефлексії сприяв «Щоденник довіри», де учні відмічали на відповідних шкалах власні суб'єктивні стани, вказували їхні причини, записували актуальні питання, що виникли упродовж дня.

Другий етап – створення безпечного і сприятливого мікросоціального середовища в сім'ї як головного осередка виховання неповнолітніх – дозволив реалізувати завдання такого напрямку соціально-педагогічної профілактики, як робота з підлітками через індивідуальні та групові форми роботи. Важливо застосовувати індивідуальну роботу з батьками у формі консультативного пункту. Зустрічі дали б можливість допомогти батькам у з'ясуванні кола проблемних питань у спілкуванні з неповнолітніми та накопиченні досвіду самостійного вирішення подібних труднощів.

Групова робота з батьками – це можливість проведення інтерактивних міні-лекцій, що включали інформацію зі сфери психолого-педагогічних знань про актуальні питання сімейного життя та виховання дітей; обговорень, бесід; дискусій; тренувальних занять та ін.

Третій етап – формування готовності у педагогічного колективу до взаємодії з віктимними неповнолітніми.

Четвертий етап – визначення результативності соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки підлітків.

Загалом отримані результати довели, що впровадження програми соціально-педагогічної профілактики віктимної поведінки неповнолітніх і педагогічні етапи на основі обґрунтування моделі такої профілактики дозволяють знизити рівень ризику віктимізації підлітків, а також підвищити їхню готовність до активного захисту своїх прав і реалізації здібностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акимова Н.В. Виктимологические аспекты преступлений, совершаемых в отношении сотрудников органов внутренних дел. Российский следователь. 2006. № 1. С. 32–36.
2. Бовть О.Б. Про дослідження віктимної поведінки молоді у морально-правовому вимірі. Вісник Нац. ун-ту оборони України. 2012. Вип. 1 (26). С. 131–138.
3. Волинська А.М. Місце віктимологічної профілактики в діяльності ОВС. Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів: тези доповідей круглого столу. (Київ, 29 квітня 2014 р.) / ред. кол. О.М. Джужа, В.В. Василевич, Т.Л. Кальченко та ін. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 215 с.
4. Волобуєв А. Протидія легалізації майна, здобутого злочинним шляхом. Вісник прокуратури. 2003. № 1. С. 53–56.
5. Кримінологія: навч.-метод. посіб. / за заг ред. О.М. Джужа. К.: Атіка, 2003. 400 с.
6. Джужа О.М. Проблема потерпілого від злочину (кримінологічний та психологічний аспект): навч. посіб. К.: Укр. акад. внутр. справ, 1994. 51 с.
7. Джужа О.М. Проблеми кримінальної віктимології (кримінологічний, психологічний та пенітенціарні аспекти): монографія. К.: НВТ «Правник». Нац. акад. внутр. справ України, 1998. 84 с.
8. Іванов Ю.Ф., Джужа О.М. Кримінологія: навч. посіб. К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. 264 с.
9. Задорожный В.И. Проблемы совершенствования организационного и правового обеспечения виктимологической профилактики преступлений. Российский следователь. 2006. № 3. С. 34–38.
10. Качелюк О.О. Сутність насильства щодо неповнолітніх та його види. Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів: тези доповідей круглого столу (Київ, 29 квітня 2014 р.) / ред. кол. О.М. Джужа, В.В. Василевич, Т.Л. Кальченко та ін. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 215 с.
11. Корецька О.С. Віктимність неповнолітніх: сутність, значення, профілактика. Рівень віктимності жертв насильницьких злочинів. Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів: тези доповідей круглого столу. (Київ, 29 квітня 2014 р.) / ред. кол. О.М. Джужа, В.В. Василевич, Т.Л. Кальченко та ін. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 215 с.
12. Король К.В. Роль віктимної поведінки жертви у вчиненні ненасильницьких корисливих злочинів неповнолітніми. Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів: тези доповідей круглого столу. (Київ, 29 квітня 2014 р.) / ред. кол. О.М. Джужа, В.В. Василевич, Т.Л. Кальченко та ін. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 215 с.
13. Кулакова Н. В. Механізм індивідуальної віктимної поведінки. Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів: тези доповідей круглого столу. (Київ, 29 квітня 2014 р.) / ред. кол. О.М. Джужа, В.В. Василевич, Т.Л. Кальченко та ін. К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. 215 с.
14. Терпелюк В. Критерії, показники та рівні ризику віктимізації підлітків – учнів загальноосвітніх шкіл. URL: irbisnbuv.gov.ua/.../cgiiirbis_64.exe?